

Valistus kirjojen tulvana

Janne Tunturi

Minna Ahokas 2011. Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla. Helsinki: Suomen Tiedeseura 188. 315 s.

Minna Ahokkaan väitös *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa* (2011) seuraa kansainvälisen tutkimuksen nykyvirtauksia yhdistämällä kirjahistorian ja valistustutkimuksen. Näkökulma on perusteltu, sillä 1700-luvun poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen muutoksen lähtökohtana on usein nähty kommunikaation kehittyminen. Laajalle levinneet kirjat, suosittut lehdet sekä niiden varaan syntyneet uudet yhteisöt synnyttivät modernin maailman – ainakin joidenkin tutkijoiden mukaan. Ranskassa tuloksena oli Robert Darntonin mukaan vallankumous, Englannissa John Brewerin mielestä naisten emansipaatio ja periferian äänen vahvistuminen. Saksassa Jürgen Habermas näki kirjojen, lehtien ja lukemisen varaan rakentuneen todellisen valistuksen, jonka luoma julkisuus haastoi vallankäyttäjien luoman virallisen julkisuuden.

Suomalaisen kirjakulttuurin ja valistuksen suhteen pohtiminen herättää monia odotuksia, jotka Ahokkaan väitöskirja täyttää osittain. Se on huolellinen ja oppinut analyysi suomalaisen kirjakulttuurin ulkomaisista vaikutteista 1700-luvulla. Väitöskirjan otsikossa on kaksi vaikeaa sanaa: suomalaisuus (kun puhutaan 1700-luvusta) ja valistus. Mielestäni Ahokas selviää helpommin suomalaisuuden määrittelystä, sillä hänelle se näyttäisi impliisiittisesti kattavan ruotsin- ja vähitellen suomenkielisen kirjallisuuden nykyisen Suomen alueella. Maantieteellinen painopiste on läntisessä Suomessa, Pohjanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla. Väitöskirjan viimeisillä sivuilla edetään kohti 1700–1800-luvun taitteen varhaista nationalismia, mutta suomalaisuuteen on toki mahdollista viitata aiemminkin.

Eniten väitöskirjassa huomiota herättää Ahokkaan tapa pohtia valistuksen luonnetta. Tehtävä ei ole helppo, sillä kuten kaikki epookkikäsitteet valistus on kiistanalainen ja monitulkintainen. Ahokas ilmoittaa tehtävänasettelukseen pohtia, ”mitä valistus on kirjahistorian näkökulmasta”. Määrittelyn jättäminen tällä tavalla avonaiseksi on toimiva ratkaisu, koska tulkinnot valistuksen luonteesta ja sen keskeisistä klassikoista ovat hyvin erilaisia. Tutkija ei lähde liikkeelle valmiista oletuksista, vaan päätelmät syntyvät osana tutkimusprosessia.

Kysymyksenasettelun avoimuus tekee työstä järkevän ja mielenkiintoisen, mutta samalla se kuitenkin tuo mukanaan ongelman. Ahokas määrittelee valistuksen hyvin laaja-alaisesti. Hän näyttäisi laskevan siihen ranskalaisten radikaalin filosofian lisäksi saksalaisen akateemisen filosofian sekä Saksassa, Ranskassa ja Englannissa kirjoitetun proosan. Ahokas palaa usein käsitykseen valistuksen laajuudesta, mutta ei pohdi, miten nämä hyvin erilaiset teokset liittyvät yhteen. Mitä oli valistus paitsi erilaisia Suomeen tuotuja kirjoja? Viimeaikaisessa kansainvälisessä tutkimuksessa on pyritty haastamaan käsitys valistuksesta yhtenäisenä ilmiönä. On kyseenalaistettu sen yhteiskunnallisten tavoitteiden muuttumattomuus (Jonathan Israel) ja sen uskonnonvastaisuus (Jonathan Sheehan) ja paljon on väitelty sen oletetusta maskuliinisuudesta (Emma Rothschild). Ahokkaan valistuksesta antama kuva ei ole staattinen, mutta termin merkitys jää epäselväksi. Lopussa (s. 265) hän toteaa sen olleen ennen kaikkea diskurssia, joka sivusi ”yhteiskunnallisia ja uskonnollisia teemoja ja

tieteiden kehittymistä, mutta myös kirjallisuuden kentän laajenemista”.

Määritelmä auttaa ymmärtämään suomalaista valistuskeskustelua. Täällä todellisen materialismin ja ateismin aaltoa saatiin odotella vielä kauan ja mannereurooppalaisen keskustelun kärjekäs sävy peittyi hyödyn puolustamiseen. Käytännöllisestä painotuksesta huolimatta varsinkin Turussa ja Viaporissa oli piirejä, jotka tunsivat myös valistuksen radikaalimmat suuntaukset. Suomalaisessa kirjakulttuurissa valistus näyttäytyy kirjauutuuksien tulvana. Juuri uudet kirjallisuuden lajityypit ja kansankielisen kirjallisuuden läpimurto yhdistää niinkin erilaisia teoksia kuin La Metrien tai Helvétiuksen radikaalia materialismia painottavia kirjoituksia tai konservatiivi Jonathan Swiftin *Gulliverin matkoja*. Hämmennys valistuksen sisällöstä ei ollut vain suomalainen ilmiö. Saksalainen *die Aufklärung* ja ranskalainen *siècle des lumières* olivat 1700-luvulla epämääräisiä käsitteitä, eikä englannissa termiä vielä edes ollut. Ahokkaan tutkimus osoittaa aikalaiskäsitysten erilaisuuden selkeästi, mutta hän olisi voinut jatkaa valistuksen käsitteen ja sen myötä koko ilmiön pohdintaa. Nyt se toimii – suomalaisessa tutkimuksessa usein esitetyllä tavalla – lähinnä kattokäsitteenä erilaisille uutuuksille. Kuten Ahokas kysymyksenasettelussaan toteaa, hänen työnsä on kirjahistoriallinen. Hän noudattaa kirjahistorian keskeisiä lähestymistapoja varsin puhdasoppisesti. Taustaluvussa Ahokas pohtii kirjakulttuurin rajoja ja edellytyksiä kirjamarkkinoiden säätelyn ja vapautumisen sekä kasvavan lukijakunnan näkökulmasta. Tämän jälkeen vuorossa ovat yliopiston ja koulun rooli kirjallisuuden välittäjänä. Teoksen laajin pääluke tarkastelee eri säätyjen kirjanomistusta. Lopuksi Ahokas siirtyy kirjojen vastaanottoon ja lehdistössä käytyyn keskusteluun.

Disposition ehdoton ansio on sen selkeys: se auttaa hahmottamaan niin 1700-luvun suomalaista kirjakulttuuria kuin Ahokkaan kirjahistoriallista metodologiaa. Ahokkaan tarkastelun kohteena ovat niin kirjojen tuotanto ja kauppa, niiden omistaminen kuin niiden reseptiokin. Kirjojen rooli 1700-luvun Suomessa selittyy osana kansainvälistymistä ja mahdollisesti myös moniarvoistumista. Tekijä on joutunut näkemään todennäköisesti eniten vaivaa analysoidessaan perunkirjoituksia ja huutokaappaluetteluita, mutta mielestäni tutkimuksen mielenkiintoisimmat tulokset ovat sen loppupuolella, erityisesti lukijan kannalta liiankin lyhyeksi jäävässä *loci communes* -muistiinpanojen analyysissa.

Ahokkaan väitöskirja todistaa, miten 1700-luvun suomalainen kulttuuri ei ollut yksinäinen, vaan keskustelu yleensä Ruotsista, Ranskasta tai Saksasta levinneistä ajatuksista ja ilmiöistä oli hetkittäin kiivasta. Tämän osoittaa hyvin Voltairen teosten vastaanotto. Samaan aikaan, kun H. G. Porthan ja monet muut oppineet kritisivat Voltairea kiivaasti, tämän teokset levisivät hienoina painoksina, arvokirjoina, moniin kirjastoihin. Ilmiön voi nähdä osana suomalaista valistusdebattia, jossa kiistan kohteena olivat Voltairen ajatukset. Toisaalta kyse saattoi olla myös kirjallisen kaanonin muutoksesta, erilaisesta suhtautumisesta ranskalaisiin vaikutteisiin tai sitten akateemisten ja porvarillisten kirjallisuuskäsitysten eriytymisestä. Tämänkin esimerkin perusteella valistuksen määrittely on haastava tehtävä.

Ahokas toteuttaa lupauksensa tutkiessaan valistusta nimenomaan kirjahistorian avulla. Tällöin ilmiö hahmottuu monipuolisemmin kuin jos tutkimus olisi puhtaasti aatehistoriallinen, jolloin hän todennäköisesti tulkitseisi suomalaisen 1700-luvun tekstien yhteyksiä muualla Euroopassa käytyihin keskusteluihin. Toisaalta kirjahistoriaa, erityisesti Robert Darntonin tutkimuksia, on arvosteltu tavasta ohittaa tekstit kokonaan. Kirja on tällöin vain esine, jonka levityksen ja vastaanoton analyysin perusteella tulkitaan esimerkiksi Ranskan vallankumouksen syntyä.

Tekstejä tutkiessaan Ahokas ei ohita täysin suomalaista kirjakulttuuria. Tämä on ehkä myönnytys tiukan linjan kirjahistorialle, mutta aiheen kokonaisvaltaisen ymmärtämisen

kannalta ratkaisu on onnistunut. Joka tapauksessa Ahokkaan väitös saa toivomaan laajaa 1700-luvun kirjakulttuuriin keskittynyttä projektia, jossa tekstejä ja niiden välittämisen välineitä tutkittaisiin yhtä intensiivisesti kuin Ahokas analysoi kirjojen leviämistä. Todennäköisesti silloin kysymys suomalaisen valistuksen luonteesta selkiytyisi entistä paremmin.

FT Janne Tunturi työskentelee yleisen historian yliopistonlehtorina (ma.) Turun yliopistossa.